

Тавалдиев К.А. - улук окут.
Айылчиева М. – улук окут.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансалык-экономикалык негизи жана бюджеттик түзүмү.

Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруунун экономикалык негизин- өлкөнүн мыйзамдарына ылайык кыймылсыз жана кыймылдуу муниципалдык мүлк жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын акча каражаты, балуу кагаздар, ошол аймакта турган жаратылыш ресурсу, ошондой эле ошол аймакта өз иштерин жүргүзгөн ишканалар, уюмдар жана мекемелер түзөт.

Демек, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун экономикалык базасы деп негизинен коомчулуктун менчиги менен финансысы- коомчулуктун негизги ресурстары түшүнүлөт. Бирок бул ресурстар бардык муниципалдык экономикалык мейкиндикти камтыбайт, мындан тышкары жеке менчик ишкердик демилге коомчулуктун күч кубаты жана ресурсу деген бар. Жергиликтүү өнүгүүгө экономикалык гана эмес социалдык мамилелер да башкача айтканда башкы нерсеге тургундардын жыргалчылыгынын өсүшүнө жетүүгө мүмкүнчүлүк бергендердин бардыгы таасирин тийгизет. Аймактагы тургундардын турмуш жыргалчылыгынын өсүшүнүн өзү анын социалдык-экономикалык өсүшүн билдирет.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансалык негизин Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында жергиликтүү коомчулуктарга бекемделип берилген салыктык жана салыктык эмес киреше булактары, муниципалдык менчикти пайдалануудан кирешелер, ошондой эле кредиттик жана башка финансалык ресурстар түзөт.

Бирок, жалпы кабыл алынган эрежеге ылайык жана илимдин көз карашынан алганда жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансылык негизи жергиликтүү бюджеттер, бюджеттен тышкаркы фонддор, жергиликтүү салыктар жана жыйымдар, трансферттер, гранттар, ссудалар, зайымдар, кредиттер, муниципалдык менчикти пайдалануудан түшкөн каражаттар, баалуу кагаздар жана башка ресурстар менен байланыштуу келип чыккан мамилелердин жыйындысы катары аныкталат. Демек жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансы ресурстары-бул финансы каражаттарынын жыйындысы. Ага мамлекеттик жана жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу ээлик кылат.

Ар түрдүү булактардан түзүлгөн, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансы ресурстарынын жыйындысы аларды бирдиктүү тизмектелген формага-жергиликтүү бюджеттин формасына топтоштурууну сунуштайт. Жергиликтүү бюджет-Кыргызстандын бюджеттик системасынын курамдык бөлүктөрүнүн бири. Ал жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишиндеги финансылык негиз болуп эсептелет.

Ошондуктан, жергиликтүү коомчулуктар жергиликтүү маанидеги маселелерди өз алдынча чечүүгө укуктуу. Бул үчүн аларда бийликтин өкүлчүлүктүү жана аткаруу органдары түзүлөт. Башкарууга ошондой эле жарандар да тартылат. Жергиликтүү маанидеги маселелерден тышкары мамлекет айрым жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына бир катар мамлекеттик функциялардын берилиши үчүн жоопкерчиликти өткөрүп берген. Бул бөлүк функцияны өткөрүп берүү деп аталат. Жергиликтүү маселелерди чечүү жана өткөрүлүп берилген мамлекеттик ыйгарым укуктарды аткаруу үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жергиликтүү (шаардык жана айылдык) бюджеттерге ээ болгон.

Жергиликтүү бюджет – ЖӨБ органдарына таандык милдеттер менен функциячыларды камсыз кылууга арналган акча каражаттарын түзүүнүн жана чыгашанын формасы «Жергиликтүү бюджет айылдын, шаарчанын, шаардын, райондун жергиликтүү коомчулугунун бюджети болот. Аны түзүүнү бекитүүнү жана аткарууну ЖӨБ органдары ишке ашырат».

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органынын бюджетинде ЖӨБ маалыматтарынан алынган кирешелер жана карыз алуулар көрсөтүлөт жана алар тарабынан функциясын ишке ашыруу үчүн жүргүзүлгөн чыгашалар, ошондой эле муниципалдык менчиктеги ишканаларды күтүүгө чыгашалар менен кирешелер көрсөтүлөт.

ЖӨБ органдары тарабынан жергиликтүү бюджеттерди бекитүү жана аткаруу жергиликтүү бюджеттердин баленеттүүлүк принцибинин негизинде ишке ашырылат, ага ылайык каралган чыгашанын көлөмү бюджеттин кирешесинин суммалык көлөмүнө шайкеш келүүгө тийиш.

Ошол эле кезде ЖӨБдүн финансылык –экономикалык милдеттерди бөлүп кароо өздүк (жергиликтүү) жана мамлекеттик (өткөрүлүп берилген) бюджеттин салттуу түшүнүгүн кыйла кеңейтти. Учурда коомчулуктун жергиликтүү бюджетти кирешелер менен чыгашалардын жазуусу катары эле түшүнүлбөстөн, негизги документ катары жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансылык - экономикалык саясатын турмушка ашыруунун механизми катары түшүндүрүлөт.

Ал түгүл жергиликтүү бюджеттер жергиликтүү деңгээлде башкаруу инструменти катары чыгат. Бул жергиликтүү бюджеттер, салыктар жана финансылык ассигнациялоолор аркылуу бардык ишканалар, уюмдар жана мекемелер менен, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аймагында жайгашкан жеке адамдар менен байланыштуу болгондугу менен түшүндүрүлөт.

Ошентип, жергиликтүү бюджет коомчулуктагы финансылык- экономикалык жана социалдык- саясий кырдаалга таасир тийгизген. Бул стратегиялык функцияны: бөлүштүрүүчү жана контролдоочу ишти аткарат дегендик.

Ошондуктан, жергиликтүү бюджеттин бөлүштүрүүчү функциясы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын финансылык- экономикалык ишинен жалпы мамлекеттик салыктардан, чегерүүлөрдөн жана трансферттерден, жергиликтүү коомчулуктун бюджетинде чогултулган дагы башка каражаттардан түшкөн финансылык ресурстарды бөлүштүрүүдө турат. Демек, бөлүштүрүү каражаттардын түшүү булактары жана өлчөмдөрү белгилүү болуп калган кезде, б.а.бюджеттин киреше бөлүгү түзүлгөндөн кийин башталат.

Жергиликтүү бюджеттин контролдоочу функциясы аны аткаруунун бардык баскычтарында ишке ашырылат. Каражаттын түшкөн кезинде жана чыгымдоо кезинде да, контролдоо функциясы финансы каражаты өз убагында жана алар кантип пайдалангандыгын билип турууга мүмкүндүк берет.

Мына ошентип, бөлүштүрүүчү жана контролдоочу бюджеттик функциялар жергиликтүү бюджеттин киреше жана чыгаша бөлүктөрүн түз байланыштырып турат.

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык салыктык, салыктык эмес жана башка булактардан акча каражаты, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагына жергиликтүү бюджетке түшкөн акысыз которуулар жергиликтүү бюджеттин кирешеси болуп саналат. Жергиликтүү бюджеттин кирешеси жергиликтүү салыктардан жана жыйымдардан жалпы мамлекеттик салыктардан жана ченемдик чегерүүлөр боюнча бөлүштүрүлүүчү дагы башка кирешелерден салыктык эмес жана салык кодекси жана башка Кыргыз Республикасынын мыйзам актылары менен белгиленген кирешелер, ошондой эле трансферттер, гранттар жана ыктыярдуу төгүмдөр түзөт. Салык кодекси салыктардын түрлөрүн белгилей тургандыгы, ал эми бюджеттик мыйзам (бюджеттик укуктук негизге принциптери жана ЖӨБдүн финансылык – экономикалык негиздери жөнүндө мыйзамдар) ар кайсы деңгээлдеги бюджеттерге ошол салыктарды бөлүштүрүүнүн тартибин аныктайт.

Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен жергиликтүү бюджетке карата туруктуу негизде таандык болгон кирешелердин түрү бекемделип берилген киреше деп саналат. Жөнгө салынуучу киреше – жалпы мамлекеттик салыктар жана алдыдагы финансы жылына, ошондой эле узак мезгилге жергиликтүү бюджетке дагы башка төлөмдөр Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен белгиленген ченемдер боюнча чегерүүлөрдөн киреше.

Жергиликтүү салыктардын артыкчылыгы алар чыгаша көлөмүн аныктоодо, ошондой эле жергиликтүү башкаруу органдарынын өзүн-өзү башкаруу органдарынын эркиндигин күчөтүшөт, ошондой эле жергиликтүү бийлик органдарынын жоопкерчилигин жогорулатып салык төлөөчүлөрдүн алдында отчет берүүгө жол ачат. Бирок, учурдагы иштеп жаткан Кыргыз Республикасынын Салык кодекси жергиликтүү бюджетке эки гана салык бекитет-жер салыгы жана мүлк салыгы, мүлк салыгы 2010-жылдан баштап гана чогултулат. Жергиликтүү салыктардын мындай чакан саны жергиликтүү бюджеттердин киреше мүмкүнчүлүктөрүн кыйла чектейт. Бул жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүнө терс таасирин тийгизип жергиликтүү маанидеги маселелерди натыйжалуу чечүүсүн чектейт.

Жергиликтүү өзүн-өзү башкаруудагы аткаруучу-буйрук берүү органдары бир жылда бир жолу бюджеттердин аткарылышы жөнүндөгү отчетторду жергиликтүү кеңешке бекитүүгө берет. Жергиликтүү кеңештин бюджеттик комиссиясы отчетту карап чыгат. Жергиликтүү кеңештин бюджеттик комиссиясынын жыйынтыктарынын негизинде өз сессиясында карап чыгат жана жергиликтүү бюджеттердин аткарылышы жөнүндөгү отчетторду бекитет. Бюджеттин аткарылышы жөнүндөгү отчеттор массалык маалымат каражаттары аркылуу, маалымат стендерине илүү жана башка жолдор аркылуу коомчулукка коюлушу керек.

Ошондуктан, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары негизги бюджетке өндүрүштөрдүн жана муниципалдык мекемелердин жылдык каржылык отчетторун берүүсүн талап кылуусу керек. Ушул эле учурда жергиликтүү кеңеш мекемелердин өндүрүштөрдүн салыштырмалуу кирешелүүлүгү же чыгашалуулугу жөнүндөгү чечимди кабыл алышы керек. Чыгашалуу болгон учурда кабыл алынган чечим бюджеттен субсидияларды берүү сыяктуу чараларын же кирешелер жана чыгашалар планын кайра карап чыгуу талаптарын камтышы мүмкүн. Демек, жыл ичинде жергиликтүү кеңеш текшерүүнү ишке ашыруу үчүн муниципалдык мекемелердин жана өндүрүштөрдүн кирешелер жана чыгашалар боюнча пландын аткарылышы жөнүндөгү кварталдык отчетторду талап кыла алат.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын «Жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу жана жергиликтүү мамлекеттик администрациясы туралуу» К.Р. Мыйзамы (К.Р. мыйзамдарынын редакциясында 4-март 2010-ж. №46)
2. Аписимов С.А. Максимов В.А. Бюджеттик саясат экономикалык өсүү булагындай.
3. Апашкина В. Жергиликтүү деңгээлде каржыларды башкаруу.
4. Белозеров С.А. Кавалев В.В. Каржылар суроо жооптордо, М., 2007.272 б.